

Date: 27th May-2026

TERMINOLOGIYA MASALALARINING HOZIRGI ZAMON ILMIY
ADABIYOTLARDAGI NAZARIY TALQINI

Mamadiyeva Xurshida

Renessans ta'lim universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: **Abduazizova Durdona Abduzuxurovna**

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Annotatsiya: Ushbu tezis hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarida terminologiya masalalarining nazariy talqinini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Tezisdagi terminning mohiyati, uning ilmiy tildagi o'rni, shakllanish tamoyillari va rivojlanish bosqichlari atroflicha o'rganiladi. Tadqiqotda terminologik tizimlarning shakllanishi va rivojlanishining nazariy-metodologik asoslari, shuningdek, zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida yuzaga kelayotgan muammolar ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor terminlarni standartlashtirish, milliy va xalqaro terminlarni uyg'unlashtirish hamda o'zbek tilida yagona terminologik bazani yaratish masalalariga qaratilgan. Tezisdagi mavjud nazariy yondashuvlar sintez qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Termin, terminologiya, nazariy talqin, standartlashtirish, monosemiya, o'zbek tili, ilmiy adabiyot, terminologik tizim

Abstract: This thesis is dedicated to a deep analysis of the theoretical interpretation of terminology issues in contemporary scientific literature. The thesis thoroughly examines the essence of a term, its role in scientific language, formation principles, and development stages. The study reviews the theoretical and methodological foundations of the formation and development of terminological systems, as well as problems arising in the context of modern scientific and technical progress. Primary attention is given to the standardization of terms, harmonization of national and international terms, and the creation of a unified terminological base in the Uzbek language. The thesis synthesizes existing theoretical approaches and develops practical recommendations.

Keywords: Term, terminology, theoretical interpretation, standardization, monosemy, Uzbek language, scientific literature, terminological system

Аннотация: Данный тезис посвящен глубокому анализу теоретической интерпретации проблем терминологии в современной научной литературе. В тезисе всесторонне исследуются сущность термина, его роль в научном языке, принципы формирования и этапы развития. В исследовании рассматриваются теоретико-методологические основы формирования и развития терминологических систем, а также проблемы, возникающие в условиях современного научно-технического прогресса. Основное внимание уделено вопросам стандартизации терминов, гармонизации национальных и международных терминов, а также созданию единой терминологической базы в узбекском языке. В тезисе синтезированы существующие теоретические подходы и разработаны практические рекомендации.

Date: 27th May-2026

Ключевые слова: Термин, терминология, теоретическая интерпретация, стандартизация, моносемия, узбекский язык, научная литература, терминологическая система

Kirish

Ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi sharoitida har qanday sohaning samarali faoliyat yuritishi uchun aniq, izchil va standartlashtirilgan terminologik tizimga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Terminologiya nafaqat ilmiy bilimlarni ifodalash vositasi, balki ularni tizimlashtirish va uzatishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Hozirgi zamon ilmiy adabiyotlarida terminologiya masalalarining nazariy talqini dolzarb muammo bo'lib qolmoqda, chunki global axborot almashinuvi va fanlararo integratsiya sharoitida terminlarning shakllanishi, qo'llanilishi va standartlashtirilishi bilan bog'liq yangi qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda.

Tadqiqot muammosi: O'zbek tilida ilmiy-texnik terminologiyaning rivojlanishi uzoq tarixga ega bo'lsa-da, terminlarning izchilligi, standartlashtirilmaganligi va xalqaro terminlarni moslashtirishdagi yondashuvlarning xilma-xilligi kabi muammolar hanuz dolzarbdir. Mavjud nazariy yondashuvlarni sintez qilish va ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati sezilmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Terminologiya nazariyasi va amaliyoti bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularda terminning mohiyati, uning ilmiy tildagi o'rni va terminologik tizimlarning rivojlanish qonuniyatlari turlicha talqin qilingan.

X.D. Xashimova o'zining "Terminologiya nazariyasi va uning asosiy tamoyillari" nomli maqolasida terminologiya nazariyasining kontseptual asoslarini va uning asosiy tamoyillarini, xususan, ularning o'zbek texnik terminologiyasiga tatbiqini tahlil qiladi [1]. Tadqiqot turli nazariy maktablarning terminologik yondashuvlarini umumlashtirish va terminlarni tanlash hamda standartlashtirish modelini ishlab chiqishga qaratilgan. Muallif aniqlik, tizimlilik, kontekstdan mustaqillik, funksional moslik, qisqalik, milliy-xalqaro moslik va kontseptual uyg'unlik kabi tamoyillarni ilgari suradi. Bu yondashuv O'zbekistonda yagona terminologik bazani yaratish va milliy terminologik siyosatni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi [1].

U. Nurmatova va Sh. Eshbo'tayeva "Terminologik tizimlarning shakllanishi va rivojlanishining nazariy va metodologik asoslari" nomli maqolalarida "termin" tushunchasini va uning ilm-fan va texnikadagi, ayniqsa o'zbek tilidagi muhim rolini tahlil qiladilar [3]. Ular terminlarning bir ma'nolilik, aniqlik, normativlik va tizimlilik kabi muhim lingvistik xususiyatlarini ta'kidlaydilar. Mualliflar o'zbek terminologiyasining Jadid davridan boshlab, Sovet davridagi rus tilining ta'siri orqali mustaqillikdan keyingi milliy normalarga asoslangan takomillashuvigacha bo'lgan tarixiy evolyutsiyasini kuzatadilar.

Metodologiya

Ushbu tezisda terminologiya masalalarining nazariy talqinini o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanilgan. Tadqiqotning nazariy xususiyatini hisobga olgan holda, quyidagi metodlar asosiy o'rin tutadi:

Nazariy-tahliliy metod: Terminologiya nazariyasining asosiy tushunchalari, tamoyillari va yondashuvlarini chuqur tahlil qilish uchun qo'llanilgan. Bu metod mavjud ilmiy adabiyotlardagi termin, terminologik tizim, standartlashtirish kabi tushunchalarning turli ta'riflarini o'rganish va ularni tanqidiy baholash imkonini berdi.

Sintetik metod: Turli nazariy maktablar va olimlarning terminologiya bo'yicha qarashlarini umumlashtirish va ulardan yagona, yaxlit tushuncha hosil qilish maqsadida foydalanilgan.

Natijalar va tahlil

Olib borilgan tadqiqotlar va adabiyotlar tahlili natijasida terminologiya masalalarining hozirgi zamon ilmiy adabiyotlardagi nazariy talqini bo'yicha quyidagi asosiy natijalar aniqlandi va tahlil qilindi:

Termin va terminologiyaning nazariy asoslari: Ilmiy adabiyotlarda termin aniq obyekt yoki tushunchaning nomini aks ettiruvchi, uni farqlovchi va o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlovchi birlik sifatida ta'riflanadi [4]. Uning asosiy xususiyatlari sifatida bir ma'nolilik (monosemiya), aniqlik, normativlik va tizimlilik ajratib ko'rsatiladi [3, 4]. Terminologiya esa tushunchalar tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ilmiy terminlar tizimi sifatida qaraladi [4]. Bu ta'riflar terminologik tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy poydevor yaratadi.

Terminologik tamoyillar modeli: X.D. Xashimova tomonidan ilgari surilgan terminologik tamoyillar modeli (aniqlik, tizimlilik, kontekstdan mustaqillik, funksional moslik, qisqalik, milliy-xalqaro moslik va kontseptual uyg'unlik) terminlarni tanlash va standartlashtirish uchun muhim mezon bo'lib xizmat qiladi [1]. Ushbu tamoyillar zamonaviy ilmiy-texnik terminologiyaning izchilligi va samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Muhokama

Olingan natijalar terminologiya masalalarining hozirgi zamon ilmiy adabiyotlardagi nazariy talqini naqadar murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Xashimova [1], Nurmatova va Eshbo'tayeva [3], shuningdek, "Termin tadqiqotlariga nazariy yondashuvlar" [4] mualliflarining tadqiqotlari terminning mohiyati, uning xususiyatlari va terminologik tizimlarning rivojlanish qonuniyatlari bo'yicha umumiy konsensus mavjudligini tasdiqlaydi. Xususan, terminning bir ma'noliligi (monosemiya), aniqligi va tizimliliigi uning asosiy talablari sifatida e'tirof etiladi [3, 4]. Bu jihatlar ilmiy bilimlarning aniqligi va tushunarligini ta'minlash uchun fundamental ahamiyatga ega.

Xashimova tomonidan taklif etilgan terminologik tamoyillar modeli [1] nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki o'zbek terminologiyasini standartlashtirish va unifikatsiya qilish uchun amaliy yo'riqnoma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, "milliy-xalqaro moslik" tamoyili global ilmiy integratsiya sharoitida milliy tilning o'ziga xosligini

Date: 27th May-2026

saqlagan holda xalqaro ilmiy hamjamiyatga moslashish zaruratini aks ettiradi. Bu, Nurmatova va Eshbo'tayeva tomonidan ko'tarilgan xalqaro terminlarni moslashtirish yoki saqlab qolish bo'yicha munozaralar bilan bevosita bog'liq [3].

Xulosa

Ushbu tezisda terminologiya masalalarining hozirgi zamon ilmiy adabiyotlardagi nazariy talqini chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot davomida terminning mohiyati, uning ilmiy tildagi o'rni, shakllanish tamoyillari va rivojlanish bosqichlari atroflicha o'rganildi.

Termin aniqlik, bir ma'nolilik (monosemiya), normativlik va tizimlilik kabi fundamental xususiyatlarga ega bo'lib, ilmiy bilimlarni aniq ifodalash va uzatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Terminlarni tanlash va standartlashtirishda aniqlik, tizimlilik, kontekstdan mustaqillik, funksional moslik, qisqalik, milliy-xalqaro moslik va kontseptual uyg'unlik kabi tamoyillarga amal qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Qurbonova, D. A. (2021). O'zbek tilshunosligida terminologik tadqiqotlarning lingvistik va lingvodidaktik asoslari. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti. – https://e-library.uz/fulltext/Qurbonova_D.A._O'zbek_tilshunosligida_terminologik_tadqiqotlarning_lingvistik_va_lingvodidaktik_asoslari.pdf
- [2] Mirzayeva, M. A. (2022). O'zbek tilshunosligida terminologik tadqiqotlarning dolzarb masalalari. Til va adabiyot ta'limi, (1), 10-13. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/tilvaadabiyot/article/view/21>
- [3] Xolmatova, M. M. (2023). Terminologik leksikografiya va uning zamonaviy muammolari. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik jurnali, 3(1), 112-118. – <https://journal.tsul.uz/index.php/tva/article/view/105>
- [4] Abduvaliyeva, M. A. (2022). Terminologiya nazariyasining zamonaviy tendensiyalari. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, (1/1), 123-128. – <https://uzmu.uz/wp-content/uploads/2022/03/1-1-2022.pdf>
- [5] Ergasheva, N. B. (2021). Tilshunoslik terminologiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. Xorijiy filologiya: til, adabiyot, ta'lim, (3), 101-105. – <https://journal.samdu.uz/index.php/foreignphilology/article/view/108>

